

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา รัฐมีนโยบายมุ่งส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมและสนับสนุนให้ เป็นประเทศอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อการส่งออก โดยระยะแรกเป็นการผลิตเพื่อทดแทน การนำเข้าและต่อมาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออกมีผลทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคชนบทซึ่งเป็นภาคที่ประชาชนกว่าร้อยละ 60 อาศัยอยู่ และประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักต้องเปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็น การผลิตเพื่อการค้าและส่งออก เกษตรกรได้ขยายพื้นที่เพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตและมีการนำ เทคโนโลยีสมัยใหม่จากต่างประเทศมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต เช่น การใช้เมล็ดพันธุ์ ที่ให้ผลผลิตสูง ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ส่งผลให้เกษตรกรต้องลงทุนด้านปัจจัยการผลิตที่สูง ในขณะที่การควบคุมกลไกตลาดสินค้าเกษตรอยู่ในมือพ่อค้าคนกลางซึ่งมักจะกำหนดราคา ผลผลิตต่ำ ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการขายผลผลิตทางการเกษตร ประกอบกับการลงทุนที่สูง เกษตรกรจึงประสบปัญหาความไม่สมดุลระหว่างรายได้กับการลงทุน ทำให้เกิดปัญหาสำคัญตามมาคือ ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่นับวันยิ่งเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น

รายงานสำนักงานสถิติแห่งชาติ¹ พบว่าร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้สินทั่วราชอาณาจักรมี จำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี พ.ศ. 2539 มีร้อยละ 49.2 พ.ศ. 2541 เพิ่มขึ้นเป็น 55.1 พ.ศ. 2543 เพิ่มขึ้น เป็น 56.3 พ.ศ. 2545 เพิ่มขึ้นเป็น 62.4 และจากรายงานการสำรวจภาวะหนี้สินของครัวเรือนโดยเฉลี่ย มีหนี้สินเพิ่มขึ้น จาก 31,387 บาทต่อครัวเรือนในปี 2537 เป็น 68,405 บาทในปี 2543 ส่วน ครัวเรือนในภาคเกษตรนั้นก็มีภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น คือ ผู้ทำการเกษตรที่เป็นเจ้าของที่ดินเป็นหนี้ 16,774 บาทในปีพ.ศ. 2537 เพิ่มขึ้นเป็น 40,142 บาทในปี 2543 ผู้เช่าที่ดินเป็นหนี้ 22,863 บาท

¹ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “คนจน : โอกาสใหม่ในการพึ่งตนเอง”, เอกสารใน การประชุมประจำปี 2545 ความอยู่ดีมีสุขของคนไทย : 5 ปีหลังวิกฤตเศรษฐกิจ เสนอที่ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้าอิมแพค เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี 21 มิถุนายน 2545. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ในปี 2537 เพิ่มเป็น 54,795 บาทในปี 2543 ส่วนคนงานภาคเกษตรมีหนี้สินเพิ่มจาก 6,515 บาทในปี 2537 เป็น 16,490 บาทในปี 2543

นอกจากปัญหาหนี้สินดังกล่าวแล้วยังมีปัญหาอื่นๆตามมาอีก เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่ป่าลดลงเนื่องจากการแผ้วถางป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูก พ.ศ.2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าร้อยละ 53.33 ของพื้นที่ทั้งประเทศ พอถึง พ.ศ. 2541 พื้นที่ป่าไม้เหลือแค่ร้อยละ 25.28 ของพื้นที่ทั้งประเทศ² จากการใช้สารเคมีและการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้เกิดปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ นอกจากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติแล้วยังเกิดปัญหาความขัดแย้งทางสังคมเนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างประชาชนด้วยตนเองและความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐ เช่น กรณีการบุกรุกพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำในการทำเกษตร ปัญหาหนี้สินทำให้เกษตรกรบางส่วนต้องขายที่ดินหรือเช่าที่ดินและกลายเป็นผู้ไร้ที่ทำกินในที่สุด และบางส่วนต้องหันมาเป็นผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรม เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทไปสู่อำเภอเมืองและเกิดปัญหาสังคมเมืองตามมา ทั้งเรื่องการว่างงาน ชุมชนแออัด อาชญากรรม ยาเสพติด ฯลฯ

" คนจนในเมืองส่วนใหญ่คือเกษตรกรที่ล้มละลาย หรือคนที่ไร้ที่ทำกิน หาเลี้ยงชีพใน ชนบทได้ไม่พอกินพอใช้ จึงอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรที่ขยายตัวขึ้นจากผลการพัฒนาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในระยะ 30-40 ปีที่ผ่านมา เช่น อาชีพรับจ้างก่อสร้าง ขายอาหาร เป็นพนักงานเสิร์ฟ หาบเร่และแผงลอย เข็นรถขายของ ขั้บรถแท็กซี่ ขั้บขั้บจักรยานยนต์รับจ้าง รับซื้อของเก่า คั้ยเขี่ยกองขยะ ฯลฯ อาชีพเหล่านี้เป็นแรงงานที่ไม่ต้องการการฝึกฝนทางทักษะมาก ส่วนใหญ่จะได้รับผลตอบแทนต่ำ และหรือมีรายได้ไม่แน่นอน ขาดความมั่นคงในอาชีพและรายได้"³

ปัญหาความยากจนและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติได้สะสมต่อเนื่องมากกว่า 3 ทศวรรษ ทำให้หลายฝ่ายทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้านและประชาชนได้หันมาวิพากษ์ถึงนโยบายการพัฒนาที่ผ่านมาของรัฐที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องและสามารถแก้ปัญหาความยากจนได้ของสังคมไทยหรือไม่⁴ พร้อมกับมีกระแสผลักดันในรูปแบบต่างๆ ให้ปรับแนวทางการพัฒนาประเทศโดยการประชุม การเดินขบวน

² วิทยากร เชียงกุล, พัฒนาการแบบยั่งยืนกับการแก้ปัญหาคนจน, (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยทรัพย์, 2547), หน้า 68.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79

⁴ อมรา พงศาพิชญ์, "กระบวนทัศน์ใหม่ด้านการพัฒนาสังคม." ใน 2540 จุดเปลี่ยนประเทศไทย, กนกศักดิ์ แก้วเทพและ นวลน้อยตรีรัตน์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 288.

และมือประชาชน ขณะเดียวกันได้เกิดกระแสโลกาภิวัตน์ทางสังคมในการปรับเปลี่ยน ยุทธศาสตร์การพัฒนา เพราะหลายฝ่ายมองว่าการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เพียงอย่างเดียว ไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสังคมต่างๆได้ มีนักวิชาการหลายท่านเสนอแนวคิดการพัฒนาแบบ ยั่งยืนเพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนา โดยมีองค์กรสหประชาชาติและองค์กรพัฒนาต่างๆหันมา ให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบยั่งยืนและปรับกระบวนการพัฒนาใหม่โดยเน้นการพัฒนา คนและการมีส่วนร่วมของประชาชน จากที่กล่าวมาทำให้ประเทศไทยปรับเปลี่ยนกระบวนการ พัฒนาดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่จากเดิมเน้นการ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาเป็นการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางและส่งเสริมการมีส่วนร่วม ของประชาชน ในขณะเดียวกันประเทศไทยได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ประกอบกับการ เกิดวิกฤตเศรษฐกิจทำให้ทุกฝ่ายหันมาทบทวนแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาและเริ่มให้ความสำคัญ กับแนวทางการพัฒนาดังกล่าวและดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ที่ได้นำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและการบริหารประเทศ รวมทั้ง มุ่งวางรากฐานการพัฒนาระบบเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการ เปลี่ยนแปลงจากภายนอกและสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ สมดุลทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างระบบ บริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกระดับ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของ คนไทยทุกคน⁵

การจะพัฒนาให้บรรลุถึงเป้าหมายที่กล่าวมา สิ่งสำคัญที่ประเทศไทยต้องเร่งดำเนินการ คือ การส่งเสริมให้คนสามารถพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิตได้ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและ ลดการเป็นหนี้สินของเกษตรกร อย่างไรก็ตามท่ามกลางภาวะหนี้สินที่ผ่านมาจากเกษตรกรใน ภาคชนบท มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่พยายามแก้ปัญหาดังกล่าวโดยอาศัยความมุ่งมั่นและศักยภาพ ของตนเป็นหลักในการแก้ปัญหาจนประสบผลสำเร็จและสามารถพึ่งตนเองได้ บุคคลเหล่านี้ได้ รับการยอมรับและยกย่องว่าเป็นผู้รู้ชาวบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งแนวทางแก้ปัญหาของ ท่านเหล่านี้นับเป็นตัวอย่างแก่เกษตรกรที่จะเรียนรู้และแลกเปลี่ยนตลอดจนประยุกต์ใช้ในการ ดำเนินชีวิต นอกจากนั้นปราชญ์ชาวบ้านบางท่านยังให้ความสำคัญและเข้าร่วมงานพัฒนา

⁵ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, รายงานการติดตามประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมของประเทศ : ครึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9, ในเศรษฐกิจนอกระบบกับการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547), หน้า 1.

ท้องถิ่น ดังเช่นกรณีปราชญ์ชาวบ้านในภาคอีสานจำนวนหนึ่งที่รวมตัวกันขึ้นตั้งแต่พ.ศ.2537 ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะร่วมกันแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรและให้เกษตรกรมีวิถีการผลิตแบบพึ่งตนเองโดยดำเนินงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ต่อมาการรวมตัวของปราชญ์ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ขยายเครือข่ายเป็น 5 จังหวัดในเขตพื้นที่อีสาน คือ สุรินทร์ อำนาจเจริญ ขอนแก่น บุรีรัมย์ และนครราชสีมา มีชื่อเครือข่ายว่า "เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน" มีผู้นำเครือข่ายเป็นปราชญ์ชาวบ้านรวมจำนวน 12 คน โดยแต่ละคนจะเป็นผู้นำเครือข่ายในพื้นที่ของตน ซึ่งผู้ศึกษาเห็นความสำคัญถึงแนวคิดและแนวทางแก้ปัญหาความยากจนและภาวะการเป็นหนี้สินโดยยึดหลักการพัฒนาแบบพึ่งตนเองตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จึงต้องการศึกษาวิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้านเพื่อให้เกษตรกรได้พัฒนาศักยภาพของตนเอง โดยการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกมหาวิทยาลัยอีสานเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากมหาวิทยาลัยอีสานเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีผู้นำเป็น 1 ใน 12 ปราชญ์ชาวบ้านที่ได้ร่วมงานพัฒนากับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน นอกจากนี้ผู้นำมหาวิทยาลัยอีสานยังส่งเสริมให้มีการจัดกระบวนการพัฒนาศักยภาพเพื่อเพิ่มทักษะการเรียนรู้และความสามารถในการพึ่งตนเองแก่เกษตรกร รวมทั้งจะพัฒนาเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้และก้าวไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งๆได้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับมหาวิทยาลัยอีสานในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

1.2.2 เพื่อศึกษาวิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของมหาวิทยาลัยอีสาน

1.2.3 เพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเมื่อเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาศักยภาพกับมหาวิทยาลัยอีสาน

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้เพื่อเป็นการพึ่งตนเองของเกษตรกร ซึ่งได้เลือกมหาวิทยาลัยอีสานเป็นกรณีศึกษา สำหรับขอบเขตพื้นที่การศึกษาจะครอบคลุม 3 จังหวัดคือ จังหวัดบุรีรัมย์ (อำเภอสตึก อำเภอพุทไธสง อำเภอคูเมือง

และกิ่งอำเภอแคนดง) จังหวัดนครราชสีมา (อำเภอชุมพวง) และจังหวัดสุรินทร์ (อำเภอรัตนบุรี) เพราะจังหวัดทั้งสามเป็นจังหวัดที่มีเกษตรกรเข้าร่วมเป็นสมาชิกของมหาวิทยาลัยอีสาน

1.3.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ขอบเขตการศึกษาครั้งนี้คือ กระบวนการพัฒนาแบบพึ่งตนเองที่ใช้ความรู้ท้องถิ่นเป็นฐานของการเรียนรู้ ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตเชิงเนื้อหาออกเป็นสามส่วนดังนี้ ส่วนที่หนึ่งเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับมหาวิทยาลัยอีสานในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง ส่วนที่สองเพื่อศึกษาวิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของมหาวิทยาลัยอีสาน และส่วนที่สามศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเมื่อเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาศักยภาพกับมหาวิทยาลัยอีสาน

1.3.3 ขอบเขตเชิงเวลา

ศึกษาข้อมูลและปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงพ.ศ.2537 จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2550

1.4 วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาจะใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการศึกษาดังนี้

1.4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 2 แหล่ง คือ

1.4.1.1 ข้อมูลทุติยภูมิ โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ รายงาน การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและการดำเนินงานตลอดจนกิจกรรมต่างๆของปราชญ์ชาวบ้าน เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานและมหาวิทยาลัยอีสาน

1.4.1.2 ข้อมูลปฐมภูมิ การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยผู้ศึกษาเริ่มเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ตั้งแต่เดือนเมษายน 2548 – เดือนกุมภาพันธ์ 2550 วิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามประกอบด้วย

1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นการสังเกตการณ์การดำเนินงานของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและมหาวิทยาลัยอีสาน โดยผู้ศึกษาได้

เข้าไปพักอาศัยอยู่ในพื้นที่และได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ซึ่งผู้ศึกษาได้แบ่งกิจกรรมที่ได้เข้าร่วมดังนี้

- 1.1) กิจกรรมของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน คือ
 - การประชุมเวทีปราชญ์ชาวบ้านสัญจร 6 ครั้ง
 - การประชุมเวทีวิจัยชุมชน 1 ครั้ง
- 1.2) กิจกรรมที่ของมหาชีวาลัยอีสานจัดขึ้น คือ
 - กิจกรรมการเรียนรู้ประจำเดือนของเกษตรกรต้นแบบ 9 ครั้ง
 - กิจกรรมการประชุม 10 ครั้ง
 - กิจกรรมการฝึกอบรม 5 ครั้ง
 - กิจกรรมการศึกษาดูงาน 8 ครั้ง
 - กิจกรรมการวิจัย 1 ครั้ง
 - กิจกรรมการฝึกงานนักศึกษา 1 ครั้ง

การเข้าร่วมในกิจกรรมที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษามีวิธีการเข้าร่วมในรูปแบบที่แตกต่างกัน 3 ลักษณะดังนี้ ลักษณะแรกเข้าไปร่วมในฐานะที่เป็นผู้สังเกตการณ์จากภายนอก เช่น การประชุมเวทีปราชญ์ชาวบ้านสัญจร การประชุมเวทีวิจัยชุมชน ลักษณะที่สองเข้าไปร่วมในฐานะที่เป็นผู้ร่วมกิจกรรม เช่น กิจกรรมการฝึกงานของนักศึกษา กิจกรรมการเรียนรู้ประจำเดือนของเกษตรกรต้นแบบ กิจกรรมการวิจัยพืชสมุนไพร กิจกรรมการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ในมหาชีวาลัยอีสาน ลักษณะที่สามเข้าไปร่วมในฐานะอาสาสมัครช่วยงานกิจกรรม เช่น กิจกรรมการประชุมโดยช่วยจัดบันทึกและสรุปข้อมูลการประชุม กิจกรรมการฝึกอบรมโดยช่วยเตรียมงานและจัดการฝึกอบรม กิจกรรมการศึกษาดูงานโดยช่วยเป็นวิทยากรแนะนำสถานที่ให้กับมหาชีวาลัยอีสาน

จากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นทำให้ผู้ศึกษาได้มีความรู้ความเข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้และระบบการจัดการของมหาชีวาลัยอีสาน เริ่มตั้งแต่กระบวนการติดต่อสื่อสาร กิจกรรมที่สร้างความรู้และการสร้างกลุ่ม กิจกรรมการปรับเปลี่ยนมุมมองในการคิดและการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง โดยกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นกระบวนการจัดการของมหาชีวาลัยอีสานที่เป็นการจัดการตามระบบที่เป็นธรรมชาติ โดยการสร้างความสัมพันธ์และการจัดการกับสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) จากบุคคลหรือกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในพื้นที่ที่ศึกษาโดยมีแนวคำถาม (Interview Guidelines)

เป็นกรอบนำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งกลุ่มเป้าหมายในครั้งนี้อาศัยเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) โดยเลือกจากบุคคลที่เกี่ยวข้องดังนี้

(1) ประชาชนชาวบ้านภาคอีสานจากกิ่งอำเภอแคนดงและอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ประชาชนชาวบ้านจากอำเภอเวียงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น เพื่อรวบรวมข้อมูลการดำเนินงานของเครือข่ายประชาชนบ้านฯและความสัมพันธ์ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับมหาชีวาลัยอีสาน

(2) ผู้นำมหาชีวาลัยอีสาน เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดและเป้าหมาย รวมทั้งกระบวนการพัฒนาของมหาชีวาลัยอีสาน

(3) สมาชิกที่เข้าร่วมกระบวนการพัฒนากับมหาชีวาลัยอีสาน จำนวน 34 คน โดยเป็นสมาชิกที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากเครือข่ายประชาชนบ้าน จำนวน 23 คน เป็นสมาชิกที่ไม่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากเครือข่ายประชาชนบ้าน จำนวน 11 คน เพื่อที่จะเลือกบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยจะรวบรวมภูมิหลังและประสบการณ์ของสมาชิกในการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้มหาชีวาลัยอีสานและเครือข่ายประชาชนบ้าน เพื่อเลือกมาเป็นกรณีตัวอย่างในการอธิบายให้เห็นกระบวนการการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและการปรับพฤติกรรมวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตของเกษตรกร โดยได้เลือกกรณีตัวอย่าง 3 กรณีที่ได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ซึ่งการเข้าร่วมกิจกรรมในเวลาที่แตกต่างกันนั้นมีผลต่อการเรียนรู้ที่จะการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการพึ่งตนเองของสมาชิก

(4) ผู้ช่วยประชาชนบ้าน อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการประสานงานระหว่างมหาชีวาลัยกับเครือข่ายประชาชนบ้านฯ ในการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ รวมทั้งการดำเนินกระบวนการพัฒนาของมหาชีวาลัยอีสาน

(5) บุคคลที่เกี่ยวข้องจากองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่มูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาอีสาน และมูลนิธิพัฒนานาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น เพื่อให้ได้ความรู้ ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่มีต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายประชาชนบ้านฯ

(6) พันธมิตรวิชาการ คือ นักวิชาการกรมปศุสัตว์ และนักวิชาการกรมส่งเสริมการเกษตร เพื่อรวบรวมข้อมูลบทบาทของนักวิชาการในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับมหาชีวาลัยอีสาน

3) การสนทนากลุ่ม (Focus group) เมื่อสัมภาษณ์สมาชิกแล้วจึงจัดการสนทนากลุ่ม เพื่อรวบรวมข้อมูลกระบวนการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ของตนเองและข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของกลุ่มหลังจากที่ได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้กับมหาชีวาลัยอีสาน

โดยผู้ศึกษากำหนดประเด็นคำถามและกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มสนทนาได้พูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ซึ่งได้ดำเนินการจัดสนทนากลุ่มจำนวน 3 ครั้ง ครั้งแรกจัดเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2550 ซึ่งมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 5 คน โดยสมาชิกกลุ่มสนทนาจะประกอบด้วยหัวหน้าฐานการเรียนรู้จาก 2 อำเภอ คือ จากอำเภอพุทไธสง(บ้านหายโคก) จำนวน 2 คน และอำเภอคูเมือง (บ้านหนองขมาน) จำนวน 1 คน และสมาชิกจากพุทไธสง (บ้านบึงเบา) จำนวน 2 คน วัตถุประสงค์ของการจัดสนทนากลุ่มเพื่อให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานพัฒนาของมหาชีวาลัยและสะท้อนปัญหาเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ และการบริหารจัดการฐานการเรียนรู้ เช่น บทบาทและความรับผิดชอบของหัวหน้าฐาน การสนทนากลุ่มครั้งที่ 2 จัดเมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2550 โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 5 คนประกอบด้วย หัวหน้าฐานการเรียนรู้จากอำเภอพุทไธสง (บ้านหายโคก) จำนวน 2 คน จากอำเภอคูเมือง (บ้านหนองขมาน) จำนวน 1 คน และสมาชิกฐานการเรียนรู้จำนวน 2 คน มาจากอำเภอพุทไธสง (บ้านบึงเบา) จำนวน 2 คน สำหรับการจัดสนทนากลุ่มในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อให้สมาชิกกลุ่มสนทนาได้แลกเปลี่ยนข้อมูลการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของมหาชีวาลัยอีสาน ว่าควรจะมีกิจกรรมการเรียนรู้อะไรบ้างที่จะเป็นประโยชน์สำหรับเกษตรกร และจะมีการนำเอาความรู้ที่ได้จากการร่วมกิจกรรมนั้นมาใช้ในชีวิตจริงได้อย่างไร รวมทั้งเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของสมาชิก การสนทนากลุ่มครั้งที่ 3 จัดเมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2550 ในช่วงบ่าย โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 8 คน จากอำเภอสตึก ประกอบด้วยหัวหน้าฐานการเรียนรู้จำนวน 1 คน และสมาชิกฐานจำนวน 7 คน (มาจากบ้านหนอง ดวน จำนวน 2 คน บ้านหนองดุม จำนวน 2 คน บ้านยางโพน จำนวน 1 คน บ้านเมืองแก จำนวน 2 คน) วัตถุประสงค์ของการจัดสนทนากลุ่มในครั้ง นี้ เพื่อให้สมาชิกกลุ่มสนทนาได้แลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ของมหาชีวาลัยและสะท้อนปัญหาเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งการบริหารจัดการฐานการเรียนรู้ เช่น บทบาทและความรับผิดชอบของหัวหน้าฐาน และเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งตนเองและการอยู่อย่างพอเพียงของสมาชิก

1.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

1.4.2.1 การประมวลผลข้อมูลจากเอกสาร ตำรา วิทยานิพนธ์ เอกสารทางวิชาการ ฐานข้อมูล และรายงานผลการปฏิบัติงานของหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง รวมถึงข้อมูลพื้นฐานของท้องถิ่น และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่ศึกษา เพื่อปูพื้นฐานความรู้ความเข้าใจถึงความหลากหลายของแนวคิดและการดำเนินงานด้านการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

1.4.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามจะกระทำไปพร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีกรอบในการวิเคราะห์จากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและทัศนระมุมมองของสมาชิกมหาชีวัลย์ อีสานมาอธิบายปรากฏการณ์ โดยผู้ศึกษานำข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ แล้วนำ ข้อมูลมาถอดเทปและเรียบเรียง หาประเด็นหลักและข้อสรุปรวม รวมทั้งหาความสัมพันธ์และความ เชื่อมโยงเพื่อสร้างความเข้าใจ และวิเคราะห์เป็นข้อความบรรยาย

1.4.3 การนำเสนอข้อมูล

ผู้ศึกษานำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นดังนี้

1.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับ มหาชีวัลย์อีสานในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

1.4.2 วิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองตามแนวทาง เศรษฐกิจพอเพียงของมหาชีวัลย์อีสาน

1.4.3 การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเมื่อเข้าร่วม กระบวนการพัฒนาศักยภาพกับมหาชีวัลย์อีสาน

1.5 นิยามศัพท์

ศักยภาพ หมายถึง ภาวะแฝง อำนาจหรือคุณสมบัติที่มีแฝงอยู่ในสิ่งต่างๆ อาจทำให้พัฒนา หรือให้ปรากฏเป็นสิ่งที่ประจักษ์⁶

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถที่จะตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของตน และครอบครัวตลอดจนชุมชนและสามารถพัฒนาชุมชนโดยแก้ปัญหาและสร้างประโยชน์อันเป็น จุดหมายร่วมกันได้ โดยการอาศัยความรู้ความสามารถตลอดจนทุนของตนและชุมชนเป็นหลัก (ทรัพยากร แรงงาน เงินทุน ฯลฯ)

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง วิธีการหรือการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนในการเรียนรู้ เช่น การสังเกต การฟัง การบอกเล่า การตั้งสมมติฐานตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบ การบันทึก การสาธิต การทดลองทำ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การฝึกอบรม เป็นต้น

⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นานมีบุ๊คส์, 2542), หน้า 1095.

ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง บุคคลที่มีความสามารถทางความคิดและการปฏิบัติจนเกิด ความเชี่ยวชาญมีวิชาความรู้ ความสามารถ ในการแก้ปัญหาในชีวิตและสามารถพึ่งตนเองได้ เป็น บุคคลที่ได้รับการยอมรับและเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต และเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่อยู่ใน เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง เครือข่ายการรวมตัวของปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 12 คน ซึ่งมาจากเขตพื้นที่อีสานใต้ 5 จังหวัด คือ สุรินทร์ อานาจเจริญ ขอนแก่น บุรีรัมย์ และ นครราชสีมา โดยร่วมกันเป็นเครือข่ายในการพึ่งตนเอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนรักษา ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดการพึ่งตนเอง และมีวิถีการดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจ พอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มหาชีวลัยอีสาน หมายถึง แหล่งการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ของชาวบ้านให้มี ศักยภาพที่จะพึ่งตนเองโดยมีครูบาสุทธินันท์ ปรัชมพฤทธิ(ปราชญ์ชาวบ้าน)เป็นผู้นำ

สมาชิกมหาชีวลัยอีสาน หมายถึง เกษตรกรที่เป็นสมาชิกเข้าร่วมเรียนรู้กับมหาชีวลัย อีสาน

สมาชิกทับซ้อนของมหาชีวลัยอีสาน หมายถึง เกษตรกรที่ได้เข้าร่วมเรียนรู้ทั้งเครือข่าย ปราชญ์ชาวบ้านและมหาชีวลัยอีสาน

เกษตรพึ่งตนเอง หมายถึง การทำเกษตรผสมผสานที่อาศัยความรู้ความสามารถและ ทรัพยากรของตนเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรให้มีความหลากหลายและเกื้อกูล กัน ลดการพึ่งพาทรัพยากรและปัจจัยการผลิตจากภายนอก ลดการทำลายทรัพยากร และมีการ ฟื้นฟูระบบนิเวศน์ เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนการใช้ปุ๋ยเคมี การใช้สมุนไพรหมักน้ำยาไล่แมลง แทนการใช้ยาฆ่าแมลง เป็นต้น

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 เพื่อให้เห็นถึงขอบเขตการขับเคลื่อนทางสังคมสมัยใหม่ที่ใช้กระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้มาเป็นฐานที่จะนำไปสู่การสร้างความรู้และวิธีการในการแก้ปัญหาของชุมชนเกษตรกรรม

1.6.2 เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับบุคคลที่สนใจศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน
ส่งเสริมการพัฒนาแบบพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง